

Fonologie

(a) Studium hlásek daného jazyka a jejich funkcí v rámci zvukového systému toho jazyka. V současném úzu tento termín zahrnuje nejen tzv. fonemiku, ale i zkoumání hláskových změn v historii daného jazyka — diachronickou fonologii. Moderní nauka o hláskách začíná de facto zavedením termínu „foném“, formulovaného Trubeckým a příslušníky Pražské školy v třicátých letech... „Klasická“ fonologie se soustřeďovala na analýzu řečového kontinua na distinktivní segmenty, kdežto cílem generativní fonologie je stanovit série univerzálních pravidel spojujících výstup syntaktické komponenty generativní gramatiky s její fonetickou realizací... Generativní gramatika odmítá pojmy „fonemický plán“ a „foném“. Na fonetické úrovni existují fony, představující svazky distinktivních vlastností a fonologická pravidla spojují tyto fony přímo s lexikálním plánem.

(p) Jazykovědná nauka o distinktivních, delimitativních a kulminativních funkcích zvuků lidské řeči. Hlavním úkolem fonologie je stanovení inventáře fonémů daného jazyka, zjištění jejich povahy, stupně funkčnosti a vzájemných vztahů v systému, jež tvoří. Iničiátory fonologie byli J. Baudouin de Courtenay a M. Kruszewski. Kodifikátorem dnes klasické fonologické teorie byl N. S. Trubeckoj. V souvislosti s odlišnými vědeckými tradicemi jednotlivých jazykovědných center lze dnes rozlišit tři fonologické školy spjaté s těmi školami strukturální jazykovědy: pražskou, kodaňskou a americkou... (dále se mluví o rozdílech mezi těmito školami; o jiných směrech se slovník nezmiňuje).

Morfém

(a) Minimální distinktivní jednotka gramatiky, gramatická jednotka nejnižšího řádu: slovo je složeno z jednoho nebo více morfémů. Podobně jako foném je i morfém formální jednotka; konkrétní morfém může být v různých spojeních reprezentován různými variantami (alomorfy)...

(p) Nejmenší částčka zvukové formy slova, plnicí určitou funkci lexikální nebo gramatickou. Morfémy se dělí na kořeny (lexikální m.) a afixy (morfémy flekční a slovtvorné)...

Věta

(a) V tradiční gramatice bývá věta definována jako výraz „uzavřené myšlenky“, skládající se normálně ze subjektu a predikátu... V lingvistice jsou takovéto nočníkové definice neadekvátní, protože neberou v úvahu empirická fakta gramatické struktury. Typická strukturální definice věty obsahuje poukaz na skutečnost, že je to největší jednotka, k níž může dojít lingvistická analýza, tj. gramatická forma, jež může být analyzována na složky, ale jež není složkou nějakého většího formálního celku... V transformačně generativní gramatice je věta nejvyšší lingvistická jednotka a může být definována jako libovolná syntaktická struktura, jež může být generována frázově strukturální a transformačními pravidly některé adekvátní gramatiky. Tagmémický přístup naproti tomu zdůrazňuje potřebu stanovit kategorie širší, než je věta...

(p) Výpověď ztvárněná ze slov podle syntaktického schématu příznačného pro daný jazyk a obsahující lexikální exponent predikativnosti neboli přísudek jako svůj konstitutivní člen. Věta je konkrétní výtvar, patří do parole a její obecná sémantická funkce spočívá v symbolizaci typických procesů skutečností pojatých konkrétně, tj. v rámci času a prostoru... Naproti tomu samotná struktura věty neboli její syntaktické schéma patří do langue...

Těchto několik ukázek snad postačí k tomu, aby si čtenář zjednal představu o rozdílech mezi oběma encyklopediemi.

Velkou předností anglické encyklopedie jsou odkazy na literaturu u většiny hesel (na konci hesel figurují čísla odkazující na příslušný oddíl bibliografie). Za nedostatek je třeba pokládat neuvážené jinojazyčných ekvivalentů anglických termínů: encyklopedie je zřejmě určena především pro anglosaskou kulturní oblast. I tak však dobře poslouží všem těm, kteří musí pracovat s anglickými jazykovědnými texty. Bylo by si přáti, aby existovala i česká příručka tohoto typu; domníváme se, že zpracování takové příručky patří k nejnáléhavějším úkolům naší jazykovědy.

Adolf Erhart

William P. Alston: Philosophy of Language. Englewood Cliffs, N. Y., 1964, XIV — 113 pp.; James W. Cornman: Metaphysics, Reference and Language. New Haven and London, Second Printing 1970 (first 1966), XXII — 283 pp.

Obě recenzované knihy mají na prvý pohled (lze to konstatovat už před vlastním jejich studiem a po zběžném seznámení s obsahem a s tiráží) jedno společné. Ač byly napsány kolem poloviny šedesátých let v USA, nijak nereagují na filosofické problémy transformační a generativní gramatiky, a neberou tedy na vědomí problematiku, která se zrodila po druhé světové válce právě v USA. Poněvadž je spojuje kromě tohoto negativního znaku ještě leccos jiného

(o tom viz dále), píšeme o obou v jediné recenzi. Jelikož však je současně tematika obou knih přesto, co je spojuje, značně rozdílná, posoudíme je v rámci této recenze v jakýchsi relativně samostatných subrecenzích.

Alstonova kniha, jak také zdůrazňuje autor v předmluvě a v úvodu, relativně neformálně, a přitom z pozic analytické filozofie rozebírá některé ústřední pojmy filozofie jazyka (jde o jejich sémantický rozbor), jako jsou význam, synonymie, znak (ikona, index, symbol; také jazyk jako systém symbolů), smysluplnost, verifikace a falzifikace vět (také příslušná kritéria), jazyková konvence, vágnost, preciznost, metaforičnost jazyka aj.

Autor rozeznává tři základní typy teorií významu: 1. referenční (ztotožňují význam výrazu s tím, k čemu výraz odkazuje, což je naivní, nebo jej ztotožňují s referenčním spojením mezi výrazem a tím, k čemu výraz odkazuje), 2. ideální (ideal theories of meaning; ty jej ztotožňují s idejemi, s nimiž je sdružen, např. Lockova teorie významu), 3. behaviorální (ztotožňují jej se stimuly, které jej evokují, a — resp. nebo — s reakcemi, které on sám vyvolává; jednu takovou teorii vyloučil v r. 1935 L. Bloomfield). Autor v 1. kapitole (str. 10—41) všechny tyto teorie rozebírá; ukazuje na jejich klady a nedostatky.

V 2. kapitole přináší své pojetí významu ve vztahu k užívání jazyka. Vychází z koncepce významu u Wittgensteina (v jeho druhém období) a z Austinova rozlišení trojho druhu jazykových aktů (speech acts): 1. mluvnostních (locutionary), 2. přemluvnostních (perlocutionary) a 3. vemluvnostních (illocutionary). (W. P. Alston je podrobně rozebral in: *Linguistic Acts*, *American Philos. Quarterly*, 1964, 1.) Autor dokazuje, že věta má význam, když a jen když má potenciál vemluvnostního aktu. V této kapitole se podrobně vykládají podmínky, jejichž specifikací jsou pravidla jazyka a které musí být splněny, aby věta měla význam. Autor se zde také obírá problémem synonymity; ukazuje, že k výrazům a větám, které se zdají mít v určitém kontextu přesně též význam, poji se různé rozdíly co do sociálního prostředí, rozdílných zvláštních souvislostí apod. Rozdíl v emotivní síle vede k odlišení kognitivního významu od významu emotivního.

„Jazyk a jeho nejbližší souvislosti“ je titul 3. kapitoly, kterou autor otevírá výkladem o mnoho-významovosti slova znak; považuje jej za rodový pojem. Zkoumá typy označovacích korelací a jejich užívání. Uznává dělení přirozených znaků na indexy a symboly a vytýčuje také některé rozdíly mezi nimi. Pojmu „konvence“ doporučuje užívat ve smyslu obratu „na základě pravidel“. Domnívá se, že pravé ikony v podstatě neexistují, nejspíše ještě v náboženské a snové symbolice. Jazyk považuje za systém symbolů. Řeč a jazyk (speech, language) rozlišuje běžným způsobem, jeho formulace tohoto rozdílu má však výrazný behavioristický aspekt.

Další kapitolu věnuje autor empiristickým kritériím smysluplnosti. V podstatě je přijímá, i když se je snaží „vylepšit“, např. tak, že lockovskou genetickou teorii nahrazuje teorií negenetickou. Nedoceňuje zjevně úlohu pojmového myšlení, především však nezná dialektiku různorodých funkcí praxe v poznání. Je záslužné, že odmítá směšování kritéria smysluplnosti s teorií významu. Smysluplnost prakticky redukuje na empirickou potvrditelnost. Otázka, zda věta má význam nebo ho nemá, je závislá na tom, zda je věta použitelná při realizaci jednoho či více vemluvnostních aktů. Autor připouští, že různé věty metafyziky mohou mít smysl jako přesvědčení, o něž se mohou opírat argumenty pro upevnění či podepření stanovisek méně pevných, méně vyhraněných.

V úvahách o dimenzích významu (5. kapitola) je mnoho zajímavého především v analýze pojmu „vágnost“. Nejdříve se zde odmítá její směšování s metaforičností a záměna vágnosti jako sémantického rysu termínu s vágností jako nežádoucím rysem té či oné části promluvy. Autor připomíná, že v diplomacii a často i v teorii je vágnost žádoucí. Dovojuje, že v přirozeném jazyce představuje odstranění veškeré vágnosti nereálný cíl. Je prý možné jen ve větách o výsledcích měření (něco jiného je nepřesnost měření); podle našeho názoru ani to není tak jednoznačné. Tzv. zákon vyloučeného středu platí jen v umělých jazycích; v přirozených jazycích o žádném výroku nemůžeme říci beze zbytku, že je pravdivý nebo nepravdivý (rozuměj v souladu s terminologií marxisticko-leninské gnoseologie: absolutně pravdivý nebo absolutně nepravdivý). To jsou nesporně živelné dialektické prvky v autorových úvahách.

Alstonova kniha úspěšně informuje o kategoriálním stavu té filozofie jazyka v USA, která se nadále rozvíjí v duchu tradic anglosaské filozofické analýzy, i když už dnes více počítá — podobně jako soudobá lingvistická filozofie — s přirozeným jazykem. Svým sémantickým rozбором ústředních kategorií této disciplíny přímo vyzývá k zaujetí důležitě marxisticko-leninských, kontrastně protikladných stanovisek v naší filozofii jazyka a obecně jazykovědy.

Jestliže Alstonova práce rozvíjí v podstatě analytické tradice založené mladším Russellem a Wittgensteinem z jeho prvního období, pak Cornmanovo recenzované dílo patří spíše do soudobé lingvistické filosofie, kterou lze s jistými výhradami charakterizovat jako pokračování a další rozvíjení Wittgensteinova díla z druhého jeho období. S analytickou tradicí jej spojuje hojně používaná, využívaná a někdy i zneužívaná formalizace. („Někdy zneužívaná“ proto, že autor občas počítá s tím, že v jeho záplavě symbolů se ztratí skutečnost, že některé symboly nedefinoval, např. „refer.“ a „refer.“, s jejichž pomocí dochází k závěru, který je více než pochybný.) Alston zůstává v rovině analýzy pojmů své disciplíny, v níž se mohl bez formalizace obejít, Cornmanovi jde o inferenci, o vyvozování závěrů ze dvou, většinou však z většího počtu premis; přitom formalizace hojně používá, a to hlavně formalizace „středního stupně“, tj. vedle úplné symbolizace používá především vět a výrazů přirozeného jazyka, jejichž významové aspekty třídí, opatřuje indexy, nahrazuje symboly apod. Jeho závěry jsou nejspíše formálně nezávadné (jsou-li takovými doopravdy, to může zjistit jen formální logik), působí však přesto málo přesvědčivě, většinou dokonce provokují k nesouhlasu.

Knihy je rozdělena do tří částí. V první se autor obírá problémem vztahu mezi myslí a tělem (mind-body problem). V její 1. kapitole charakterizuje redukční materialismus (Hobbes a ze soudobých autorů J. J. C. Smart), dualismus (Descartes a z našich současníků C. D. Board a C. J. Ducasse) a tzv. dvouspektovou teorii (mysl a tělo jsou podle ní dva aspekty či atributy jednotné lidské bytosti, „člověka“; Spinoza a R. W. Sellars se svou verzí teorie identity). Autor nezná dialektickomaterialistické řešení. V 2. kapitole se podobně přehledně třídí řešení lingvistického problému „mysl—tělo“, konkrétně řešení v duchu lingvistického monismu (R. Carnap), lingvistického dualismu (R. M. Chisholm) a teorie podvojného jazyka, tj. jednáho jazyka, v němž hovoříme o těle, jednáho jazyka, v němž hovoříme o myslí (jeden typ této teorie hájí J. J. C. Smart a H. Feigl, druhý G. Ryle). Relace mezi tradičně a mezi lingvisticky pojímaným problémem je objektem autorových zkoumání v 3. kapitole (v poslední kapitole I. části knihy). Autor rozlišuje čtyři stanoviska. 1. Názor, že řešení lingvistického problému je současně řešením problému tradičního (R. Carnap). 2. Stanovisko, že řešení lingvistického problému ukazuje, že žádný tradiční problém vztahu mezi myslí a tělem neexistuje (G. Ryle). 3. Přesvědčení, že řešení lingvistického problému je výhodou a poskytuje důkazy pro řešení problému tradičního (R. M. Chisholm). 4. Stanovisko, že řešení lingvistického problému je irelevantní pro řešení tradičního problému. Autor, který je přesvědčen, že problém vztahu mezi myslí a tělem je řešitelný jen lingvisticky, je ochoten akceptovat toto 4. stanovisko pouze v tom případě, opírá-li se o názor, že ani řešení tradičního problému, ani jeho odmítnutí nevyplývá ani induktivně, ani deduktivně z žádného řešení problému lingvistického. Prakticky to znamená, že tímto výlučně lingvistickým řešením a také pomocí metody, kterou doporučuje (viz dále), se snaží zůstat v rámci subjektu, a že tedy připouští jen subjektivně idealistické koncepce, z nichž nelze vyvozovat závěry pro tradiční problém vztahu mezi myslí a tělem.

V II. části knihy se autor věnuje lingvistické referenci (na str. 143 definuje pět významů slovesa „refer.“ s indexy 1 až 5) a externím problémům v jeho pojetí. Výraz „externí problémy“ přejímá sice od Carnapa, rozumí jim však prakticky problematiku tradiční metafysiky či ontologie, pojímanou a interpretovanou jen v idealistickém (subjektivně idealistickém) duchu soudobé lingvistické filozofie. Různými koncepcemi lingvistické reference se autor blíže a v historickém sledu obírá v kapitole 4, tj. v první kapitole II. části. Začíná hledání reference výrazu cestou teorie extense. Pokračuje úvahami o jejím hledání pomocí Wittgensteinovy zobrazovací teorie, kterou se autor snaží obhajovat proti Wittgensteinově „sebekritice“, tedy proti Wittgensteinovi druhého jeho období, i když se jí dále stejně nepřidržuje; nikoliv ovšem proto, že je ve své podstatě subjektivně idealistická (viz recenzi díla M. S. Kozlové, SPFFBU, A-21, 1973), ale zjevně proto, že považuje její formulaci za dvojznačnou. Ke konci kapitoly promýšlí relevanci neformálních a formálních referenčních pravidel, tzv. designačních pravidel apod.

V úvodu 5. kapitoly se dovídáme, že autor spatřuje paradox v tom, že na jedné straně jako uživatelé jazyka nemáme žádných potíží s objevováním, k čemu ten či onen výraz odkazuje, na druhé straně však nejsme schopni objevit, k čemu tento výraz odkazuje, nebo v nejlepším případě jsme s to tak učinit jen s velkou námahou. Jde tedy o paradox, který naše filozofie jazyka řeší hlediskem materiální praxe, které je kritériem adekvátnosti naší sémantické interpretace významu toho či onoho výrazu, a tím i stále pravdivější odpovědi na otázku, k čemu tento výraz odkazuje. Autor však cestou k svému řešení zkoumá čtyři kroky, které velmi rozvláčně rozebírá, aby nakonec formuloval své řešení. Jde podle něho o to, že nefilozof operuje s výrazy jen v určitém jazykovém rámci a klade si jen vnitřní sémantické otázky, na které odpovídá pomocí jiných výrazů (synonymních) nebo cestou ostense, kdežto filozof, kterého odpovědi nefilozofa neuspokojují, klade si otázky externí, a to druhého typu (str. 179). Autor totiž už na str. 166 a 167 rozlišil a) dva typy interních otázek: k prvnímu typu I, 1 patří otázky, na něž lze odpovědět pomocí pravidel

příslušného jazykového rámce, druhý typ I, 2 však vyžaduje až dalšího zkoumání, které příslušná pravidla jen naznačují, a b) dva typy externích otázek: první typ to jsou otázky, které implikují změnu nebo doplnění pravidel za tím účelem, aby se na ně mohly formulovat odpovědi, nalézající se mimo příslušný jazykový systém, kdežto druhý typ E, 2 při stejných ostatních charakteristikách takovou změnu neimplikuje.

V prvé kapitole III. části (jde o průběžně číslovanou 6. kapitolu) autor zkoumá tři druhy lingvistických metod použitelných při analýze externích otázek typu E, 2, tj. při analýze jazyka metafyziky (ontologie nebo první filosofie.) Za takové metody považuje: 1. analýzu významu (meaning analysis) cestou hledání synonymních výrazů, 2. rekonstrukční analýzu (reconstruction analysis), tj. určení významu buď cestou výčtu všech distinkcí (distinction analysis), nebo cestou vysvětlení (explication) a 3. analýzu užívání příslušných výrazů a výroků (use analysis). Prvé dvě metody jsou shrnutelné do analýzy přemístěním (replacement analysis), protože v nich jde o to, že se otázka, nač ten nebo onen výraz, ten nebo onen výrok odkazuje, přemístí či přenesse na jiný výraz nebo výrok. Autor je v duchu americké pragmatistické tradice přesvědčen o tom, že nejuniverzálnější lingvistickou metodou řešení téměř všech otázek typu E, 2, tedy téměř všech stěžejních filozofických problémů, je „use analysis“. Autor má za to, že v metafyzice lze některé problémy řešit i některou z prvních lingvistických metod (velmi omezenou funkci v tomto směru — prakticky nulovou — přiděluje přitom speciálně vědní explikaci, a to dokonce i při řešení otázky vztahu mezi myslí a tělem), „use analysis“ však může podle něho pomoci řešit všechno řešitelné. To jsou už ovšem závěry z poslední kapitoly III. části a tím i poslední, tj. 7. kapitoly celé knihy, které ještě doplňují stručná shrnutí a závěrečné poznámky.

Kniha je ve své podstatě pokusem zdůvodnit subjektivně idealistické, lingvistickofilozofické řešení základních metafyzických (ontologických) problémů, pokusem, který vykazuje jisté pragmatistické rysy.

*

Obě knihy spojuje jejich novopozitivistické východiště, i když každá z nich po svém akcentuje ty nebo ony jeho prvky a navazuje na jiné jeho vývojové fáze. To je také sblížuje s dílem filosofujících zakladatelů a stoupců transformační a generativní gramatiky. Nikoli Descartes nebo Kant, ale novopozitivismus je totiž také jejich základním a nejvýraznějším jazykově filozofickým východiskem.

Stanislav Žaža

Ruben Ivanovič Avanesov: Russkoje literaturnoje proiznošenijsje, Moskva 1972, 5. vyd., 415 str.

Avanesovovo *Russkoje literaturnoje proiznošenijsje* není jistě třeba představovat. V knize je uložen úplný popis výslovnosti normy současné spisovné ruštiny, máme tu před sebou dosud jediný popis soustavný a zároveň kodifikující. Páté vydání, jehož se dílo od r. 1950 dočkalo, napovídá, že jde o práci velmi potřebnou a stále aktuální. Je určena studentům pedagogických institutů, sáhne však po ní každý, kdo se spisovnou ruštinou teoreticky či prakticky zabývá. Praktické zaměření knihy vede autora k co největší jasnosti a přístupnosti výkladu, Avanesov volí záměrně jednoduchou terminologii a nepouští se do teoretických výkladů, vyhýbá se i pasáží problémovým.

Nové vydání není však pouhým přetiskem verzí starších, ve srovnání se 4. vydáním z r. 1968 je značně rozšířeno a pozměněno. Tak jako ve starším vydání tu po úvodu vysvětlujícím pojem ortoepie a nastiňujícím vývoj ruské výslovnostní normy a její stylovou diferenciaci najdeme informace o spisovné výslovnosti jednotlivých vokálů pod přízvukem i v pozicích redukovaných a ve spojení a různými dalšími hláskami, popis realizace jednotlivých konsonantů a jejich změny znelostní a měkkostní. Zvláštní pozornosti se dostává výslovnosti souhláskových skupin. Pojednává se i o případech zvláštní výslovnosti dané dozníváním starých tradic ortoepie (výslovnost vlastních jmen a jmen po otci, výslovnost některých gramatických forem) a o výslovnosti cizích slov. Výklady jsou vedeny tak, že se především osvětluje vztah mezi psanou podobou slova a jeho zvukovou realizací. Závěr výkladů tvoří pojednání o některých výslovnostních tendencích v současné spisovné ruštině. V podstatě jsou tu výklady shodné se staršími vydáními, menší rozdíly v hodnocení stylové platnosti variant výslovnosti jsou odrazem změn normy spisovné ruštiny. Ke knize je jako v minulém vydání připojen větší počet textů přepsaných fonetickou transkripcí. Umožní čtenáři ověřit si získané znalosti.

Další části jsou připojeny nově. Vlastním výkladům je předaslán krátký popis zvukové soustavy ruského jazyka uvádějící v kostce základní fonetické údaje včetně nezbytných obrazů realizace jednotlivých hlásek, jež jsou pro každého, kdo s knihou pracuje, potřebné. Avanesovova kniha